عبد الغفور قل احمدف.

تاریخ صحیفەلری

برنچی کتاب

تاریخدن اوّل آدم بالالری

ناشری:

صباح کتبخانەسی

A. T. S. S. R. Qazan

946

КАЗАНЬ.
Типо-литографія Императорскаго Университета.
1909.

۱ — مقدمه

حرمتلو اوقوچی! سز میندن نیقلر قاچوب ماطاشسه‌گزده
مین سزنی کورمه‌سه‌مده، بله‌م. بلکه سز نیچک ایتوب برد
کورمه‌گان کشینی بلمه‌ك کیره‌ك؟ دیوب اویلارسز. درست
مین سزنی نیندایین خلقده، نیندایین توسده هم نیندایین فکرده
ایکانلکگزنی یعنی مخصوص یاغگزنی بلمیم. اما عمومی یاقدن
قاراغانده بله‌م. سز اوزگزنی صالقندن صاقلار ایچون یلی
کیوملر اشلیسز هم یورتلار صالدراسز. یورتلارگزنی میچ
ایله یلوتاسز. یرتقوچی حیوانلردن تورلی تورلی قوراللار
ایله اوزگزنی صاقلیسز. حالگزگه قاراب، تورلی تورلی نعمتلر
ایله اوز اوزگزنی طوق ایتوب طوتاسز هم آزغنه آوری
باشلادگز ایسه، دوقترغه باروب، آورودن قوتولوب، طازا

و بولوب یوریسز. الحاصل کامل بولماسه‌ده، اوز اوزگزنی
لی خفالردن صاقلارغه طرشه‌سز، گرچه بارندن بولماسه‌ده،
اوزگزنی صاقلاب عمر ایته‌سز. عمرگز طنچ هم راحت
نده اوتار ایچون بیك کوب قوتگزنی صرف ایته‌سز.
لای بولسه‌ده ایرته‌گه نی بولاچاقنی بله‌سزمی؟ یوق. اما
پچه، اوچونچی کون نی بولغاننی بله‌سز. سز، آناگز هم
مال باباگزده ایلیکتریك ڨاغونین هم ایلیکتریك لامپاسین
روب بله‌لر. باباگزنلك آتاسی ایلیکتریك نی ایکانلگین
در ایدیمی؟ ایلیکتریکنی بلمه‌سه‌ده، چویون یولین بله‌در
ی دیسه‌گز، سوزبته دیوب اویلاماگز. باباگزنلك آتاسینك
سی چویون یولنی بله‌در ایدیمی؟ یوق. تیلیغرافنی بله‌در
یمی؟ یوق. اون ایکی دویماڨی طوپلارنی بله‌در ایدیمی؟
. تاتار تیاترلرین کورگه‌نی بار ایدیمی؟ یوق. بولای
اچ خلق‌نلك طورمشی اوزگه‌رگه کیره‌ك بولا. اوزگه‌ره‌می
ڭ؟ اوزگه‌ره‌می دیوب هیچده ایته آلمیسز بیت.

ایبو. خلقنلك طورمشی اوزگه‌ره، خلق ترقی ایته.
اگر بز سیگز یاکه اون میلك یل اوّل بولغان زمانغه

ایله‌نوب قاراسه ایدیك اول وقتده‌غی خلق‌نلك بزنك كی
طورماغانیین آب آچق ایتوب كورر ایدیك. حاضر
وقتده‌ده بتون یر اوستنده‌گی كشیلرده بر تیگز طورمش
بزنلك، حاضرگی كشیلرنلك طورمشی كینه‌تدن بو درجه
یتمه‌یون، آقرنلق ایله كیلگان. خلق تیك طورماغان. ترق
ایتكان، ایته هم ایته‌چكدر. اما بعض وقتده خلق‌نلك ت
ایتووی طوقتاب طورغان زمانلری هم آرتقه تاباده چیگنو
طورغان وقتلریده بولغان.

آیرم خلق‌نلك هم عمومی خلق‌نلك قدیمی زمانه‌سند
باشلاب بو كون‌گه قدر اوزی‌نلك طورمشین تورلیچ
اوزگه‌رتوب، یاكارتوب ترقی ایتووین قاراب كیله طورغا
علمگه «تاریخ» دیلر.

بتون خلق ترقی یولی ایله بارغان بولسه‌لرده، بر
بولوب تیگزلك ایله بارماغانلر. آیروم آیروم ترقی ایتكانلر
مونه حاضرده‌ده بار قلی برتورلی كشیلر، بو كشیلر آراسینه
باروب كرسه‌ك، بزدن توبان بولغان درجه‌لرین كوروب
شاق قاتار ایدك. آلارنلك بتون خدمتلری آخوتا هم بالق

طونو. آلارنڭ کیوملری یوق دیوب ایتورگه ممکن. آلار
بالان اوست یوریلر. کیسه‌لرده، بزنڭ کبك پوصطاو کیوملر
کیمیلر. بربر حیواننی اولتره‌لرده، شول حیوان‌نڭ تیر یسندن
کیونه‌لر. بلولری بیك آز، تل‌لری یوق دیوب ایتورگه
ممکن. بوندایِن کشی‌لرگه دیکار (وحشی) کشیلر دیوب
ایته‌لر.

وحشی کشی‌لرنڭ بزنڭ کبك طورا طورغان اییولری
یوق. آلار یر قازوب یر ایچنده طورالر. یاکه چاطر
(صالاش) یاصاب، چاطرلرده عمر ایته‌لر.

وحشی‌لر زور زور اییوم بولوب طورمیلر. آلارنڭ پادشاه
یاکه کارول کبك باشلقلری یوق. هر قایوسی اوزجماعتلری
ایله‌گنه طوروب، کوب مشقتلر کوره‌لرده، عمر ایته‌لر.

قدیم وقتنده‌غی خلق‌نڭ طورمشین بلو بیك چیتون.
چونکه آلاردن ادبیات دیگان نرسه قالماغان هم قالویده
ممکن توگل. آلاردن قالغان ایبرلر فقط یردن قازلوب چققان
سویه‌کلر، قوراللر هم تورلی چوب چارغنه‌در.

بزنڭ بابالرمزنڭ اول وقتده‌غی طورمشلرین بلورگه بوندن

باشقه طاغین بر یول بار. بو یول حاضرگی وحشیلرنلگ (۱) طورمشین قاراب، خلق‌نلگ قدیم زمانه‌سنده‌غی طورمشلرین بلورگه ممکن. ممکن بولسه‌ده، آصات توگللر، بیک قیون. چونکه بو وقتده ترقی ایتمه‌گه کشیلرنی کورمگان وحشی‌لر بارمی ایکان؟ ترقی ایتکان کشیلرنی کوروب، وحشیلرنلگ طورمشی آز بولسه‌ده اوزگه‌رمگانمی ایکان؟ شوگا‌رکوره قدیم‌زمانه‌سنده‌غی خلق‌نلگ طورمشین حاضرگی وحشی‌لر ایله چاغشدرورغه ینگل توگل. چاغشدرغان وقتده‌ده بیک صاغ بولورغه کیراک.

شولای بولسه‌ده قدیم زمانه‌سنده‌غی خلق‌نلگ طورمشین بلورگه چیتدن بولسه‌ده، ممکن‌در. یرنی تجربه ایچون قازیغان

---

(۱) وحشی‌لر طوغریسنده بر مثال: داننیل دیغو دیگان اینگلیز محررینلگ «رابینزون قروزا» اسملی اثرنده رابینزون بر وحشی کشی برله طورغانده، بر صاوت ایله صییق ایبرنی اوط اوستینه قویوب، وحشی کشی‌گه قارارغه قوشقان. بر وقتده صییق ایبر اسسیلکدن سلکنوب قاینی باشلاغان، وحشی بر بر نرسه کرگاندر دیوب اسسی ایبر ایچینه قولین طغوب، تری نرسه‌نی طوطه‌قچی بولوب، قولینی پشرگان.

وقتده یردن بتون چقغان ایبرلرنی، قورال‌لرنی بارنده جیوب موزیلرغه قویالر. بو قازلمش نرسه‌لرگه قاراب هم کوب ایتوب تفتیشله‌ب طورغاچدن، اوقوغان عالم کشیلر قدیم زمانه‌سین اوچکه بوله‌لر: طاش زمانه‌سینه، برونزا زمانه‌سینه هم تیمر زمانه‌سینه.

۲ — طاش زمانه‌سی

اوّلگی (قدیم وقتنده‌غی) کشی‌لرنڭ پریروده‌غه (۱) قارشی طورا طورغان قورال‌لری یرتقوچی حیوانلردنده تو به‌ن درجه‌ده بولغان. چونکه کشیلرنڭ قورال‌لرین هم تشلرین آیو، آرصلان یاکی یولبارص آیاقلری هم تشلری ایله برابر

(۱) پریروده: دنیاده بولغان بتون شیلر. بو شیلر بر قویلغان زاقون ایله هر قایوسی اوز اشینی قیلا. مثلا: بلوط یاغمور یاودرا، قویاش یاقترته هم یلوته، اوط یانده‌ره، صو سونده‌ره، یرتقوچی حیوانلر اوزلری یگـان حیوانلرنی هم کشیلرنیده طوتوب یرتالر، طوق بولالر.

کوررگه هیچده ممکن توگل. شوگار کوره اوّلگی کشی اوز اوزینی تورلی بلالردن صاقلار ایچون هم عمر ایته‌ر ایچون بزنك عقل‌غه صیماسلق عذابلر ایله، بزنك عقل‌غه صیماسلق چیتنلکلر ایله پریروده (طبیعت) برله صوغشوب طورغان، عمر ایتکان.

بوندااین عذاب ایله کون اوتکارگان وقتده اوّلگی کشی بزنك کبك پریروده پادشاه‌سی بولماین، جبرلك، ظلملق ایله چین قل بولوب طورغان. قل بولسه‌ده، اوزی کبك کشی قولی آستنده قل بولماغان. آنی قل ایتوب طوتقوچی باری پریروده‌غنه بولغان.

اول زمان‌نلك ایلك اوّلگی قورالی کوسه‌ك هم طاش بولغان. چونکه بو قورال‌لرنی یاصاسی هم اشلیسی یوق، بو قورال‌لرنی پریروده اوزی بیره. بونداین قورال‌لرنی حاضرنده مایمول‌لرده‌ده اوچراتورغه ممکن.

اوّلگی کشی اوزینی طوق ایته‌ر ایچون آخوتاغه باروب طاش ایله حیوان اولترگان، طاش ایله آغاچ کیسکان، طاش ایله اوطده قابوزغان. طاش ایله بولغاچده بزنك

شهرلرده‌گی اورام‌لرغه تزیله طورغان طاش توگل، چاقما طاشیدر.

اوّلگی کشی‌لرنڭ فکری توبان درجه‌ده بولسه‌ده، پریروده‌غه قل بولوب طورسه‌ده، اوزی‌نڭ پریروده ایله طارتشووی، آز بولسه‌ده، بلگان هنرلرینی، عصردن عصرغه، نسلدن نسل‌گه قالدروب، همان نغایتوب، همان یاخشرتوب، ترقی ایتوده ایدیلر. آلارنی پریروده تورلی یاقدن قورقوتوب، بتون طرفدن قصوب اوزینه قل ایتوب طورسه‌ده. اوّلگی کشی‌لرنڭ یوزار یاکه میڭلار یل هر وقتده پریروده ایله قاتناشوودن تجربه‌سی آرتوده ایدی، قورال‌لری یاخشروده ایدی.

برطاش ایله‌گنه عمر ایتو چیتون. اوّلگی کشیلر میڭ میڭ یل‌لر ایچنده کورگان تجربه‌لری فائده‌سنده فکرله‌ب طابقان برنچی اشلری طاش برله طایاقنی برگه قوشودر. طاش هم طایاقنی برگه قوشوب، یامسز هم طوپاس بولسه‌ده، بالطا قیافتی، چوکیچ قیافتی، پچاق قیافتی، هم سوڭگی قیافتلری کورونه باشلاغان.

بوندایین قورال‌لرنی کشی‌لر هم حیوان‌لر سویه‌کلری

ایله یردن قازوب، هر قایوسین بر اورننده تابالر. شولر آراسنده ماموت سویه‌کلریده کوب اوچری. حیوان سویه‌کلری یارلغان کیلوش اوچری، طاشلر ایله صوقغان ازلریده بار. هم اوط ایله‌ده یاندورغان ازلر بار. بو قورال‌لر هم سویه‌کلر کوب وقتده طاو تیشوکلرنده طابولادر. بواشکه قاراب اوّلگی کشیلر طاو تیشوکلرنده طورغانلر دیوب برشکسز ایتورگه ممکن. شولای بولسه‌ده، یعنی اوّلگی کشی‌لرنڭ فکری بیك توبه‌ن درجه‌ده بولسه‌ده، آلار ترقی ایته‌ی طورماغان‌لر. آلار طوپاس قورال‌لرین ماطور ایته هم شومارته باشلاغان‌لر. ماطورایتقان هم شومارتقان طاشلرنی صابقه کرتور ایچون تیشوکلر تیشه باشلاغان‌لر. شونڭ ایله برابر طاو تیشوکلرندن چغوب، باغانالی یورت کبك‌لرده طورا باشلاغان‌لر.

اوّلگی کشیلرنڭ برنچی اویالری اوزلرندن بولغان طاو تیشوکلری بولورغه کیراك. طورا بارا اوزلریده زور یلغه‌لر یارلرنی قازوب، اوزلرینه اویا اشله‌گان‌لر. طاش زمانه‌سینڭ آخرینه طابا طاو تیشوکلرندن چغوب، صولار اورتاسینه باغانالر قاغوب، شوشی باغانالر اوستینه چادرلر قورا باشلاغان‌لر.

آصاتراق طورور ایچون، زور، یوان آغاچلر اوستینه چاطرلر یاصابده عمر ایتکان‌لر.

صوده یر اوستنده‌گی کبک یوروب بولمی. بولماسه‌ده یوروره‌گه کیراك. فکرگه طاغین بر یا گا اوی توشه باشلاغان. اوّلگی کشیلرنلگ صو اوستنده یوری طورغان نرسه‌لری صالدر. طورا بارا کیمه‌ده اویلاب چغارغان‌لر. چغارسه‌لرده بزنلگ کبك اشله‌مگان‌لر. بر صاژین، یاکه دورت آرشین اوزونلغی ایتوب بر یوان آغاچنی کیسکان‌لرده، بزنلگ کبك اشلاما گانلر، کوب مشقت‌لر چیگوب، اوط ایله یاندروب آغاچ نـلگ ایچون قوشاینقان‌لرده، کیمه بولغان.

باغانالی یورتلرنی قازیغان وقتده، باغانالی یورتلر ایله قزل بالچقدن یاصاغان صاوتلر، دیگز حیوانلر ینلگ سویه‌کلر یگنه توگل یورت حیوان‌لر ینلگ سویه‌کلری، اوطدن قارالغان آغاچ ایبرلری هم یب، باو شیکللی ایبرلرده چغه باشلیدر. مثلا: کیمه‌لر، ایشکالر، جه‌تمه‌لر هم اوزون باولر.

بونلگ کبك قازلمش ایبرلر آراسنده ایگن ایگولرده کورونه باشلی. بو ایبرلر آراسنده ایگن اورلق‌لری، حتی پشکان ایکمه‌کده طابولادر.

طاش زمانه‌سنده‌غی کشی‌لر تورلی بیزه‌ك گه‌ده یتوشه باشلاغانلر. اول زمانه‌نڭ بیزه‌گی: باقا قابق‌لری (صدف) سویه‌کلر هم حیوان موگزلری. سویه‌کلر هم موگزلرگه تورلی حیوان صورتلری یاصاب طرشقان‌لر، یعنی اوٗلگی کشی‌لر هنرگه (ایسقوستواغه) کروشه باشلاغان‌لر.

طاش زمانه‌سنده‌غی کشی‌لر اوزلری‌نڭ میت‌لری ایچونده طروشه باشلاغان‌لر. اولگان کشینی اوزی‌نڭ بتون قورالی ایله برگه کومگان‌لر. چونکه اول وقتده‌غی قبرلرده کشی سویه‌کلری ایله برگه قورال‌لرده چغادر. میتنی کومو ایکی تورلی بولغان، یر اوستنده طاشلردن قبر یاصاب (دولمین) یاکه یرنی قازوب کومگان‌لر. یرنی قازوب کومگان قبر اوستینه بیك کوب طوفراق اویوب، قبر اوستینی طاولر کبك اشله‌گانلر (قورغانلر).

بو اشلرنی کوروب هیچ شکسز ایتورگه ممکن: اوٗلگی کشیلرنڭ فکرلرینه، اوزلرینه کوره، اوشانولر، یعنی دینده کره باشلاغان.

٣ — اوّلگی کشی‌لرنلڭ ایوم ایوم بولوب طورولری

اوّلگی کشی‌لرگه بزنلڭ کبك بولماسه‌ده آیرلوب هر قایوسینه برم برم، اوز کیونه‌گنه طوروب عمر ایته‌رگه ممکن بولماغان. چونکه بر کشی اوز کیونه‌گنه طوروب پریرو‌ده‌غه قارشی طوراآلمی. اوز کیونه‌گنه طورسه‌پریرو‌ده آنی باصارایدی، بترور ایدی، کشی نسلی دنیاده بتوب، بزده بولماس ایدك.

آلار یالغز بولوب طورماسه‌لرده زور زور ایوم بولوبده قوشولا آلماغان‌لر. ماشیناچیلق (تیه‌کنیکه) نی قدر توبان درجه‌ده بولدی ایسه، آزق طابارغه یول‌لرنی قدر آز بولدی ایسه، شول قدر یر کوب بولورغه کیراك بولادر. آز یرده برآو (آخوتا) ایله‌گنه عمر ایتوب بولمی. اما آخوتادن باشقه آزق طابا طورغان یول یوق. شوگار کوره‌ده اورته‌چه بای یرنلڭ بر کوادراتنی میلی یکرمی کشیدن آرتق آصری آلماغان. یکرمی کشی اورنینه اوطز یاکه قرق کشی بولدی ایسه، آشارلق آزق یتمی باشلی.

بو سببدن اول وقتده کشیلر کوب بولماسەده، صاچلوب، بر برسندن یراق بولغان‌لر. اول زمانده یول‌لر بولماوی، ایەلندرگان حیوان‌لر بولماوی هم فکرلری توبان درجەده بولووی، بربرسی ایله کورشو، بربرسی ایله طانوشو ممکن بولسەده، چیتون بولغان. ایوم ایوم ایله اوچراشقان وقتده بر برسی ایله شادلانوب کورشو اورنینه، بر برسینی دشمن کورگان‌لر. چونکه بولار موندە کیلوب بزنلڭ آزقنی طالیلر دیوب بر برسی ایله صوغشقان‌لر، بر برسینی اولترگان‌لر.

اوّلگی کشی‌لرنلڭ بتون خدمت‌لری، یعنی عمر ایتەر ایچون اوزلرینه آزق ازلەب طابولری آغاج‌لرده یمش‌لر ازلەب جیو، حیوان‌لرغه آخوتاغه یورو هم صودن بالق طوتودر. شولار ایچون طاش‌لردن آغاج‌دن هم سویەکدن طوپاس قورال‌لر اشلاو هم تەنلرینی قابلر ایچون حیوان تیریلرندن کیوملر یاصاودر. بو خدمت‌لر اوشانوچلی خدمت‌لر توگل. چونکه آغاج‌لردن یمش جیو، آخوتاغه یوروب، حیوان اولترو هم صودن بالق طوتو دیگان اشلر، کیبت‌که باروب ایکمەك هم کومەچ آلو شیکللی توگل شول. اوچراسه بار، طماق طوق.

وه اوچراماسه؟ شوگار کوره اوّاگی کشیلرنگ بتون عمرلری طاماق‌لرین طوق ایته‌ر ایچون پربروده ایله صوغشوب طورودن‌غنه عبارت‌در.

آلارنگ عمر ایتولری چیتون، قیون هم عذابلیدر مثلاً بو کون چقدیده برکونلك آزق طابدی. طوق بولدی ایسه اوزینه کوره حضورلق هم لذتیده بار. ایکنچی کون طوراده آخوتاغه چغه. یاریلا بو کونده ایبر برله قایتسه. آیو کبك قوّتلی حیوان‌غه اوچراب اولو احتمالیده بار شول.

اول وقتده عمر ایتو قیون بولسه‌ده، خدمتده اوصتالق بولماغان‌غه خدمت ایتو نچکه اش بولماغان. سین اشله‌گاننی سینده اشلیم، مین اشله‌گاننی سینده اشلیسك. اما زور حیوان‌لرغه قارشی بارغان وقتده بر برسینه یاقین بولغان ایومار قوشلوب، زور حیوان‌لرنی اولترگانلر. مثلاً آرصلان یا که یولبارص کبك حیوانغه بر کشی توگل، اول وقتده‌غی قورال‌لر ایله اون کشیده بارا آلماغان.

مونه شول روشچه عمر ایتکان‌لر. ایرلری آخوتالرغه

یوروب ایت طابقانلر، خاتونلری هم بالالری صاچمی اوسکا
یمش‌لر جیوب یورگان‌لر.

٤ — برونزا هم تیمر زمانه‌سی

طاش زمانه‌سی‌نڭ آخرینه طابا تیمر ایبرلرده اوچری
باشلی. بعض یرلرده برونزا تیمردن اوّل اشکه کرگان، یعنی
کرتکان‌لر. بعض یرلرده برونزادن اوّل تیمر اشکه کرگان
شوڭار کوره، عمومی یاقدن قاراغانده برونزا یاکه تیمر اوّل
اشکه کرگان دیوب ایتو خطادر.

تیمر هم برونزا طاش کبك اوالماینچه جایلگانگه کوره
تیمر هم برونزا ایبرلری مثلا: بالطالر، سوڭگی اوچلری
اوق‌لر هم چوکچ‌لر ماتورراق هم قولغه جایلیراق اشله
باشلاغان‌لر. مدنیت (قولتورا = культура) همان آر
بارغان. چونکه ایبرلرنی تیمردن هم برونزادن اشله‌گا
وقتده اوطسز اشله‌ب بولمی هم بلوسز، هنرسز برنیده چقمی
اوّلگی کشی‌لر کیبکان ایکی قوری آغاچنی بر بر

شقوب اوط قابزغان‌لر. طورا بارا چاقما طاشلری ایله چاقوب
ابزغانلر. بولای ایتوب اوط یاصاو چیتون بولغانغه کوره،
لار بر اوروون حاضرله‌ب شول اورنده هر دایم اوط یاغوب
وتقانلر. هر دایم یاقمیده یاراماغان. اوطدن یلونه‌سی بار،
وط ایله آش پشره‌سی بار، اوط ایله قزل بالچقدن یاصاغان
یبرلرنی قزدره‌سی بار، قارانغو تونلرده اوز اوزلرینی زور
رتقوچی حیوانلردن صاقلیسی بار. هم اوطدن باشقه تیمر
برونزا ایبرلری یاصاب بولمی. شونك ایچونده هر دایم
وط کیره‌ك بولا.

اوّلگی کشیلرنی حیوانلردن آیروچی، تیمر وبرونزادن
وط ایله ایبرلر هم تورلی قورال‌لر یاصاودر.

خلق‌نك بر یردن ایکنچی یرگه کوچوب یوروی
یمیغرانسیا).

بر کوادراتنی میل ۲۵ کشیدن آرتوق آصری
لمی. ایوم ۲۵ کشیدن آرتدی ایسه، آیرولورغه مجبور
لا. بو ایوملر ینه آیرولا آیرولا، یر کوب بولسه‌ده،
صرانورغه، اوزلرینه آشارلق یتمی باشلی. بر برسی

آراسنده نزاع چغه باشلی. خلق اوز آرا کوب نزاعلاشسه
برگه قالمایون، آیرلورغه، بو یردن کیتوب ایکنچی
یاڭا یر اوزینه ازلرگه مجبور بولا.

میغراتسیا وقتنده خلق آراسنده آچلق، تورلی نور
آورولار، اولم آرتا هم تورلی قایغو حسرتلر طولا باشل
کوب عذابلر کوروب کوچکان خلق، ایکنچی بر یر
باروب، اول یرده‌گی کشی‌لر ایله اوچراشالر. ینه نزا
ینه صوغش باشلانادر. یاڭا کیلگان خلق اوستون قالسه، اوّلگ
طوروچیلر قاچقان‌لر. اما یاڭا کیلگان خلق یڭلسه، اوزلر
ینه بر یاڭا اورون ازله‌مه‌گه کیته‌لر. بعض وقتده یا
کوچوب کیلگان خلق، یاڭا یرده طوروچیلر آز بولغانغه کو
برگه قوشلوبده طورغان‌لر.

بر زور یرده‌گی خلق کوبلکدن آیرولوب، ایکنچی
بر زور یرگه کوچوب کیته کیته، بر برسی ایله بیك یراق
عمر ایتسه‌لرده، بر برسینی اونوتسه‌لرده، حاضرگی تل چاغشدر
طورغان علم آلارنڭ قدیم وقتده بر نسلدان بولولرین اثبات
ایته. چونکه کوچوب کیتکان خلق‌نڭ ایکنچی بر خلق ایله

لوب، قاتناشوب طورودن تل‌لری کوب اوزگه‌رسه‌ده،
ینك اصلی، توبی بتونلای اوزگاروب بتمی، قالادر.

٥ - ایگن ایگو هم حیوان ایه‌لندرو

اوّلگی کشیلر ایوم بولوب بر اورنده طورغانلر محض
رلق کوب بولغانده‌غنه. آنلرنك آزقلری اوله‌ن تامرلری،
هم ایك کیراکلی آزقلری حیوان ایتیدر. شوڭار کوره
اورنده طورا طورا، شول اورنده‌غی حیوان بته. حیوان
ی ایسه، ایکنچی براورنغه، یراق بولماسه‌ده، کوچمی
لری یوق. بو وقتده‌غی کشی‌لر بالقچیلر هم آخوتنیقلر
انلر. صوڭغه تابا کتوچی بولوب عمر ایته باشلاغانلر.
طاش زمانه‌سینك باشنده کشی سویه‌کلری ایله وحشی
ان سویه‌کلری‌گنه قازلوب طابلغان. اما طاش زمانه‌سینك
رینه طابا یورت حیوان‌لرینگده سویه‌کلری طابلوب چغه
لاغان. مثلا ات، صغر، صارق، کجه هم دوڭغز. حیوانلرنی
لندروآصات بولماغاندر. بیك چیتونلیك ایله ایه‌لندرگانلر

بولورغه کیراك . کشیگه ایلك کیراکلی ، ایلك فائدەلی
آط بولسەده ، بو حیوانني ایلك صوڭ هم زور
چیگوب ایەلندرگان‌لر.

حیوان‌لرنی ایەلندرو اوّلگی وقتده بر قزق
بولغان بولورغه کیراك . چونکه حاضرگی وحشی‌لر هم
آخوتنیقلر یورت حیوانندن فائدەلنه آلماسەده ، یعنی
حیواننن فائده بولا دیوب بلمەسەلرده ، تورلی
ایەلندروب ، آصراب ماتاشالر.

اوّلگی کشیلر صغر ، آط هم صارقلرنی کوب ایەلندر
اوّلگی خدمتلری حیوان آصراو بولوب ، آخوتا اشی
درجەگه نوشوب قالا . اوّلگی کشیلر کتوچی بولالر.
بولسەلرده ، کوب حیوانغه کوب آزقده کیراك بیت .
کورەده بر اورنده‌غنه طورماین ، کوچوب کوچوب یورگان
(بدویلك) ایتکان‌لر.

ایگن ایگو اشیگنه کشینی بر اورنده (مدنی) طور
مجبور ایته . بر اورنده ایگن ایگو آزق آرتدره . آزق
صایون ایوملرده زورایه . قورال ترقی ایته ، خدمت

ن بولنه باشلی . خلق کوبه‌یودن هم خدمت بولنودن
لرنی بر برسی ایله آلشدرو ، یعنی صاقو اشی دنیاغه طوا .
ایگن اشی کینه‌ندن طابلمایوب ، آقرنلق ایله ، کوب
ه ایله وجودکه چقغان بولورغه کیراك . مثلا دیکی آشلق
فی خطا ایله بر یرگه صاچله . اوچ دورت آیدن قاراسه‌لر ،
اوسمی طورغان اورنده ایگن اوسکان . بو اشنی یوز
ر کوروب ، یوز طابقر عجبکه قالغان‌لر . اما عجبکه قالا
حیله‌سون سیزوب ایگن اشین بلگانلر . بو حیله‌نی وجودگه
و خاتون اشی بولورغه تیوشلی . چونکه خاتونلر ایرلر کبك
ه بولمی ، همان بالالری ایله بولوب ، یمشلر هم اورلقلر
ب طورا طورا ، ایگن حیله‌سون سیزگانلر ، ایگن اشینه
ونگان‌لر .

اوّلگی کشیلرنك برنچی صوقالری اوچلی تایاق بولوب
ن اوچلی طایاق ایله یرگه تیشوکلر یاصاب ، اورلق
گانلر . بوندن صوڭ که‌کری آغاچ ایله یرنی صوقالاب ،
ن ایکگانلر .

تیمر و برونزا شیکللی ایگن برله کتوچیلکده . بعض

برده حیوانلنی اوّل ایه‌لندرگانلر، بعض برده ایگن اشیل
اویره‌نگانلر.

کشینی چن ترقی یولینه صالوچی بر اورنده طور
ایگن اشی ایله حیوان آصراونی برگه قوشودر. بو
اشنی برگه قوشودن عمر ایته‌ر ایچون آشامقلق کوب
بو سببدن آز یرده‌ده کوب کشیلرگه عمر ایتوب طور
ممکن بولا باشلیدر.

اوّلگی خلق بزنك، حاضرگی عالبز شیکللی مملکت
بولوب طورماغانلر هم بزنك شیکللی خدمتنی کوبکه آیر
صنفلرغه‌ده بولنمه‌گانلر. اما آلای بولسه‌ده یالغز یالغز
ایتمه‌ینچه، ایوم ایوم جیولوب طورغانلر.

ایوم اوچ تورلیدر: قرنداش ایومی، قرداش
هم نسل ایومیدر.

٦ — قرنداش ایومی

قدیم وقتده‌غی کشی بزنك عقلغه صیماسلق وحشی
چونکه قدیمگی زمانده حاضرگی وقتده‌غی کبك بر

کوب خاتون بیله‌ب طورا بیت ، شونک شیکللی بر خاتون کوب ایر بیله‌ب طورغان (ماتریارخاط = матріархатъ زمانه‌سی) بالالاطوغاچ ، بو ایردن طوغدی دیوب خاتون کورسه‌ندی ایسه ، بالا شول ایر بالاسی بولوب عمر ایتکان . بو ایومنک باشلغی خاتون بولوب ، بالالری ایوم بولغان‌لر . بو ایومگه ایرلر کرمه‌یون ، تله‌سه قایده چابوب یورگانلر . آزمی کوبمی وقت اوتکاچ ، ایوم باشلغندن خاتون توشوب ، آنلک اورنینه ایرلر باسقانلر هم خاتونلرنلک کوب ایرلر بیله‌ویلی بتوب ، بر ایر کوب خاتون بیلی باشلاغان . ایوم‌نلک بایلغی کوب خاتونلردن هم کوب بالالردن عبارت بولغان . چونکه قرنداش ایومنده نی قدر کوب کشی بولدی ایسه ، شول قدر قوّت کوبدر . نی قدر قوّت کوب بولدی ایسه ، شول قدر آخوتا ایله عمر ایتو آصات‌در . ایر خاتونلرینه خاتون ایتوب توگل ، قل ایتوب قاراغان ، نی تله‌گان شونی قیلدرغان ، نی قوشقان شونی اشله‌تگان . حتی حیوان اورننده یورتوب ، اوزی خواجه بولوبقنه قاراب یورگان .

٧ — قرداش ایومی

آیروم آیروم قرنداش ایوملری زور هم قوّتلی بولوب طورسه‌لرده، کوب وقتده پریروده ایله اوزلری گنه صوغشه آلماغان‌لر. شوگا کوره بعض وقت‌لرده اختیارسز بر بریسی ایله قوشولوب پریروده ایله صوغشقانلر، مثلا زور حیوانلرغه بارغان‌لر، چیتدن کیلگان یاگا کشی‌لر ایله صوغشقان‌لر هم طورا بارا، آز یر کوب کشی‌لرنی طویدره باشلاغاچ، بر زور ایوم بولوب عمر ایته باشلاغان‌لر. بو ایومده باشلق بولوب طوروچی ایلگ قارت، ایلگ الوغ هم ایلگ عقللی کشی بولغان. اول اوز اوزندن باشلق بولماین، آنی صایلاب قویا طورغان بولغان‌لر.

---

٨ — نسل ایومی هم مملکت بولووی

قرداش ایوملری اوز اوزلرینی صاقلار ایچون هم زور اشلرنی، مثلا دشمنلردن صاقلانور ایچون یردن کریپسلر یاصاو شیکللی، اوز آرا ینه قوشولوب، آز یرده کوبره‌ك

آزق بیرگانلکدن، برگه طورا باشلاغانلر. یعنی ایوم نسل ایومینه ایله‌نگان. طاتولق ایله نسل ایومینه قوشلغان شیکللی بعض وقتده نسل ایومی صوغش ایله‌ده بولغان. چونکه قوّتلی قرداش ایومی کورشی ایومنی صوغشوب جیگـگان‌ده، اوزینه قل ایته. قوّتی آرطه. قوّتی آرطقان صایون آیروم ایوملرنی اوزینه قل ایتو، یعنی آلارنی جیگـگو، آلارنی قل ایتووی آصات (۱).

نسل ایومی زور بولغانلقدن قرنداش هم قرداش ایوملری کبك باریده بر بولوب یرنی بیله‌ب طورورغه ممکن بولماغان. یرنی جماعت (سیمیا) باشینه بولـگانلر. بو اشده بعض کشیلر قوّتلیراك بولغانغه کوره بایی باشلاغانلر، بعضیلر فقیرلنه باشلاغانلر. آخرده فقیر کشی‌لر یرلرینی صاتوب برسز قالوب ایکنچی بر خدمت ایته باشلاغانلر. طورا بارا بو اشدن نسل ایومی صنفلرغه بولنـگان. مثلا صوقالاوچی

(۱) قدیم وقتلرده جیگلگان کشیلرنی قل‌ده ایتمه‌گانلر، طوب طوری طوتوب آشاغان‌لر.

(کریستیان) صنفی، ماستراوایلر صنفی، عسکر صنفی. بو صنفلردن ایك طنچ، ایك راحت کورگان هم قدرلی بولوب طورغان صنف عسکر صنفیدر.

یوغارودەغی کورگان کبك قرداش ایومنده باشلق بولوب طورغوچی ایك الوغ، ایك قارت هم ایك عقللی کشی بولغان. بتون ایوم بر بولوب بتون کشیلرنی اشلەگانلر هم بتون طابقان مالنی اوزلرنده طوتماینچه، بر اورنده جیوب باشلق قولینه طابشره طورغان بولغانلر هم عدللك ایله کمگه کوبمی کیراك بولغان، شول قدر بولوب آلغانلر. بو ترتیب ایله بولغان طورەوشقه کاممونا (коммуна) دیوب ایتەلر.

باشلق بتون ایوم اشلرینی یوروتکانلکدن، ایومده برنچی عقل ایاسی بولمی حالی بولماغان. چونکه باشلق بولدی ایسه هم طنچ بولسه ایدی، ایومم راحت کورسه ایدی، ایومم طوق هم طازه بولسه ایدی دیوب فکرلەمی یارامی، شوڭار کوره فکر آچولا، عقل نغایه.

باشلق بولدی ایسه، آنڭ اورنینه ینه بر الوغراق هم عقللیراق بر کشینی صایلاب قویا طورغان بولغانلر.

باشلقلرینه اوشانوب طورغانلر هم باشلقلرنی قوشدی ایسه ، امرینی طڭلاب اشله‌گانلر.

اما قرداش ایومی قرنداش ایومندن زور بولغانلقدن هم اوزینه کورشی ایوملرنی قل ایتودن‌ده مالی آز بولسه‌ده آرطه بارغان ، آز بولسه‌ده کوبه‌یه بارغان هم طورا بارا زاپاس مال‌لریده آرتوب قالا باشلاغان. بو ایومده آز بولسه‌ده ، ایوم کشیلری صنفلرغه‌ده بولنه باشلاغانلر. اما شولای بولسه‌ده باشلق (خواجه) بولوب طوروچی براوگنه. آنڭ خدمتی بتون ایومنی قارارغه ، ایوم مالنی صاقلارغه هم صوغش وقتلرنده صوغشقه آلوب بارورغه ، صوغشده باشلق بولورغه. اول خواجه. بتون مال آنڭ قولنده. مالینی صاقلار ایچون بولغان بتون عسکرده آنڭ قولنده. شوڭار کوره باشلق بولوب طورورغه راحت ، خواجه بولوب عمر ایته‌رگه ناچار اش توگل بیت. درجه بیك زور بر باشلق بولوب صایلانغاچ بو درجه‌دن توشه‌سی کیلمی هم اولگاچده ایکنچی بر یات قولینه بتون مالنی هم درجه‌نی طابشره‌سی کیلمی دیگان فکرلرده طورا بارا کره باشلی. شوڭار کوره باشلق بولوب طورغان کشی

اوز اوغلینی اوز قاتنده یورتوب، ایوم اشلرینی نیچک ایتوب یورتورگه، ایوم مالینی نیچک ایتوب صاقلارغه هم‌نیچک ایتوب خلق‌نی صوغشلرغه آلوب بارورغه دیگان خدمتلرنی بارینده اویره‌توب، بالاسینک تل‌لرین آچا، بالاسینک عقلین نغایته. اوزی اولگان و قتده مینم اورنیمه مینم بالامنی صایلامی حال‌لری بولماس دیوب اوشانوب اوله. هم چنناب‌ده بالاسینی باش ایتوب قویالر. چونکه آناردن باشقه عقللی، آناردن باشقه بتون اشلرنی یورتوب بلوچی یوق شول، آناردن باشقه بو خدمتکه بر کم‌ده یوق شول.

ایوم زورایه. مال آرته. ایوم باشلغی اوزیگنه بتون ایوم اشلرینی قارارغه یتوشه آلمی باشلی. اوز یانینه، اوزی تله‌گان کشیلرنی یاردمچی (پاموشنیق) ایتوب آلا. بتون ایوم، باشلغندن باشقه، نادان هم جاهل بولغانغه کوره باشلق‌غه بتون ایوم خواجه‌سی دیوب قاری باشلیلر. بونی کوروب باشلق بولغان کشی نی تلادی ایسه، شونی قیلغان، اشله‌گان. چونکه خلق قارشی توشه باشلاسه، باشلقنک تره‌گی عسکر بار بیت، مونه بو ایومگه مملکت قیافتی کره باشلاغان.

باشلق بتون قوّتنی اوز قولینه‌غنه آلور ایچون بتون خلقنی اوزینه آنط ایتدره. یعنی باشلق‌غه قارشماسقه، باشلق‌نی قارارغه هم بتون مملکت خواجه‌سی باشلق‌غنه دیوب آتارغه. باشلق پادشاه بولا. پادشاه صایلانمی باشلی. پادشاه اورنینه اوغلی باسه، آنڭ اورنینه، آنڭ اوغلی باسه. یعنی پادشاه بر طامردن‌غنه بولا باشلیدر.

٩ — دین

حرمتلو اوقوچی! طاشنی آغاچ‌غه کرتوب بالطا یاکه چوکیچ یاصی بلمه‌گان کشینڭ دینی نیندا این بولورغه کیراك؟ سزنی کوتمایچه اوزم جواب بیروب قاریم ئلی.

قدیم وقتنده‌غی کشی قویاشنڭ، آی‌نڭ، کوك کوکراونڭ، یاشین یاشناونڭ هم یل وداول‌نڭ نی ایکانلگین بلو توگل؛ آرصلان ویولبارص کبك هیوانلرغه قارشی طورو توگل، بولار قاتنده یوز توبه‌ن یغلوب، سجده قیلغانلر هم قورقولرندن قایده کرور اورون تابالماین، دردر قالطراب،

طبیعت قارشنده اوزلرینه چوب دیوب کنه قاراغانلر هم اوزلرینی چوب دیوب کنه بلگانلر. طبیعتده بولغان هر بر قورقنچنی وقوّتنی بو الله بولورغه کیراك دیوب بتون قلبلری ایله اوشانوب، یوز تو بەن یغلوب، عبادت قیلغانلر. بوغنه یتمی ئلی. آلار بر زور طاش یا که بر زور آغاچ کوردیلر ایسه، بونك ایچنده الله بولورغه کیراك دیوب، بولارغه‌ده تابنغانلر. الحاصل اول وقتده‌غی کشی‌لرنك باشی بتون دنیا الله‌لر ایله طولوب طورا دیگان فکرلر ایله قاینا‌ب طورغان.
آلار اوز جانلرینی روح دیوب بلمایـن، جانیده اوزلری کبك مادده‌دن یاصالغان دیوب اویلاغانلر هم اوزلری اولگاچ جانلری کشی شیکللی آشاوده وایچوده محتاجلانور دیوب میت ایله برگه آش وصوده کومه طورغان بولغانلر.

اول زمانده‌غی خلق‌نك اعتقادنچه الهلر کوب بولسه‌ده بارینیده ایکیگه بولوب قویارغه ممکن: بریلری اوصال الهلر، بریلری یومارت ویاخشی الهلر.

اوصال الهلرنك اوصاللغین کیموتور ایچون یومارت الهلرنك یومارتلغین آرتدور ایچون آلار قاتینه (یاصاب

قویغان الهلر قاتینه) باروب قربان قیلغانلر. اوّل وقتلرده قربانلری یاش هم ماتور کشیلر، کوب وقتده بالالر بولغان. اما طورا بارا کشیلر اورنینه حیوانلرنی قربان قیله باشلاغانلر.

بو تورلی اوشانولرنی آچیغراق ایتوب آڭلار ایچون بر نیچه الوغ بولغان معبودلرنی یازوب کورسه‌تسه‌م ضرری بولماس دیوب بله‌من.

مصر کشیلرینڭ قدیم وقتنده‌غی الوغ الهلری. مصر کشیلری اوزلرینڭ نیل دریاسینه معبود دیگانلر هم اول الهغه غاپی (гапи) دیوب اسم بیرگانلر. آپیس (аписъ) دیگان معبودلری بر اوگزدر. بو اوگزنڭ توسی طوم قارا، ماڭلای اورتاسنده آق طاب هم تل آستنده بارماق باشی قدر شیشی بولورغه لازم بولغان. بو الهنڭ (اوگزنڭ) اوزینه مخصوص ایزگی یورطی بولغان هم افراط درجه‌ده قدر حرمتده عمر ایتکان. قویاشنیده معبود دیوب فکرله‌گانلر. بو الهنی آموون (аммонъ) یاکه را (ра) دیوب آطاغانلر. ایکنچی معنا ایله آزیریس (озирисъ) ایتوب یورتکانلر. بو معبودنڭ اوزینه کوره تاریخیده بار. منه اول: بر وقتده آزیریس

ایله سیت [۱] (сетъ) صوغشوب، سیت آزیریسنی اولترگان. بوندن صوڭ آزیریس‌نڭ اوغلی غور [۲] (горъ) آتاسینی ترلتوب، آتاسی یر آستنده معبود بولوب قالغان، تاولکنی ایکیگه بولوب، اوزی (غور) کوندز خواجه بولوب، سیت توننه خواجه بولوب عمر ایته باشلاغان‌لر. آزیریس‌نڭ سگلیسی هم خاتونی، غورنڭ آناسی ایزیده [۳] (изида) اسملی ینه بر الوغ معبود بولغان.

اوّل باشده بو اله‌لر فکرده‌گنه بولسه‌ده، طورا بارا حیوان قیافتینه هم آخرگه طابا کشی قیافتینه کرتلوب، بو معبودلرنی طاشلردن یاکه آغاچدن یاصاب، عبادت خانه‌لرینه قویوب، یاکه صخره‌گه قویوب، عبادت قیلغانلر.

9162
A. T. S. R. Qazan
... kitabxanası
TӨP KITAP SAKLAU ...

(۱) سیت: قارانغولق اله‌سی.
(۲) غور: یاقٔا هم یاش قویاش اله‌سی.
(۳) ایزیده: اوڭغان آشلق اله‌سی.